

Ingeborg Glambeke

Den nordiske by - finnes den?

Selvsagt finnes det byer i Norden, ikke så mange storbyer, riktignok, men statistisk sett bor ca. $\frac{3}{4}$ av Nordens befolkning i byer og såkalt bylignende tettsteder. Men finnes det noe som særkjenner de nordiske byer, noe som folk utenfor Norden identifiserer som typisk 'nordisk' ved byene her? Eller for den saks skyld, er det byliv og bykultur vi selv forbinder med vår identitet som nordiske mennesker? Jeg er fristet til å svare nei på begge spørsmål.

Men selvsagt må jeg her ta sterke forbehold. Det er ikke uproblematisk i denne forbindelse å snakke om Norden under ett. Til tross for mange likheter og mye fellesskap er det også store mentalitetsforskjeller mellom de nordiske folk. I noen sammenhenger er det nettopp ulikhetene som understrekes. Nordmenn og finner er lenge blitt sett som lite urbane, ved århundreskiftet ble de ofte karakterisert som naturfolk. Danskene blir plassert på den andre siden av skalaen. De blir sett som meget urbane eller såkalt 'kontinentale', svenskene som noe midt imellom. Grunnen til danskernes urbane livsholdning, blir det hevdet, er at bosettingen i Danmark fra langt tilbake har vært konsentrert i landsbyer, mens Norge og Finland, og delvis også Sverige har hatt en mye mer spredt bosetting.

Det kan være fristende å si at, til tross for at det finnes mange byer i Norden, er by-stoltheten eller by-bevisstheten lite utviklet. Ligger det ikke en mindreverdighetsfølelse i tendensen til å karakterisere sin egen by som et slags speilbilde av andre og mer kontinentale byer? Stockholm blir f.eks. ofte av svenskene selv kalt for Nordens Venedig. I Norge

kappes byene Tromsø og Stavanger om hvem som med størst rett kan kalle seg Nordens Paris. Det omvendte er vanskelig å tenke seg, at Venezia ville kalle seg Middelhavets Stockholm eller Paris Mellom-Europas Tromsø.

Den nordiske selvforståelsen er i sterk grad knyttet til fenomener som gjerne blir oppfattet som motsatsen til byliv og bykultur. Folk vil helst bo i nærheten av naturområder og ha friluftaktiviteter lett tilgjengelig. I Norge vil det si maksimum en halv times reisetid. Tradisjonelt har dette vært viktigere for folk flest enn nærhet til et pulserende byliv med restauranter, kafeer, kulturinstitusjoner osv. Selv om dette er klisjeer, er det mye sant i det, ihvertfall for nordmenn. Og det har vært sant gjennom mesteparten av vårt århundre. Det skal innrømmes at dette har endret seg de siste femten-tyve årene. Selv nordmenn er nå iferd med å bli urbane ikke bare i den forstand at de ønsker å bo i indre bykjerne, men de er blitt urbane i mentalitet og livsførsel, dvs. de blir mer og mer preget av en internasjonal by-kultur.

Nasjonalsanger

De nordiske folks tradisjonelle naturnærhet kommer godt til uttrykk i nasjonalsangene. Slike sanger ble stort sett skapt under forrige århundres nasjonalitetsbegeistring. Men de brukes fremdeles, selv om det nå for tiden mest er i forbindelse med internasjonale sportsbegivenheter. De nordiske lands nasjonalsanger har det til felles at de i hovedsak priser de respektive lands landskap og naturskjønnhet. “Det er et yndigt land. Det står med brede bøge” heter det innledningsvis i den danske sangen. Svenskene synger ‘Du gamla du fria, du fjellhöga nord’ mens den norske sangen starter med “Ja vi elsker dette landet som det stiger frem. Furet værbit over vannet”.

Sammenlignet med andre ikke-nordiske nasjonalsanger, blir den nordiske naturnærheten ganske påfallende. England vil bevare dronningen, “God save the Queen”. Tysklands nasjonalsang, “Deutschland, Deutschland über alles” priser “Deutsche Frauen, deutsche Treue,

Deutscher Wein und Deutscher Sang”. Franskmennene har Marseillaisen og Nederlands nasjonalsang handler om Wilhelm av Oranien og hans mandige dyder.

Bysanger

I Norge har vi til overmål et fenomen som heter bysanger. Selv om det, såvidt jeg har forstått, ikke finnes noe tilsvarende i andre nordiske land, vil jeg likevel dvele litt ved dem her fordi de illustrerer så godt den norske -og nordiske- naturtilknytningen. De norske bysangene er stort sett skrevet i siste del av 1800-tallet, bortsett fra den eldste, som antagelig også er den mest kjente. Det er Bergensiana eller bergensangen, skrevet av Johan Nordahl Brun allerede i 1775. Status av bysang fikk den først mye senere. Sangen begynner slik: “Jeg tok min nystemte citar i hende, sorgen forgikk meg på Ulrikens top” og Ulrikken er et av de syv fjell som omkranser denne vestlandske kystbyen. Etter et par linjer om bauner, krig og fredsfølelser, fortsetter teksten med fjell og natur: “Værdige, gamle graaskaldede bjerge, I som omringe min fædrene bye”. En stor del av sangen forøvrig består av hyllester til byens naturskjønne beliggenhet.

Også i andre bysanger er det den omgivende natur som er gjenstand for oppmerksomhet mer enn byen som sådan med dens institusjoner, historie osv. Trondhjemsangen innledes riktignok med noen linjer om byens stolhet, domkirken fra middelalderen med dens “søiler, hvelv og kor”, men raskt går dikteren over til naturskildringer: “fjordens friske bølgeslag... fjeldets lette aandedrag...elvens favntak om dit bryst...” osv. I Stavanger synges det om “Ryggjafylkets fjeld og dybe fjord, Jadarlandets brede, brune jord, Nordhavs salte vande, høie bølger skummende mot strande, denne skjønne rad ringer kransen om vår gamle stad.” Og Arendals sang følger i samme ånd: “her ved Sørlandets kyst, lunt ved fjellenes bryst, hvor hver holme tar av for det frådende hav, skjøt langs strendene frem disse mange små hjem, der ble Arendals by, som av sjøen fikk ry.....”

Oslo har også en bysang, skrevet så sent som til byjubileet i 1924 av Nils Johan Vogt. Og Vogt følger i tradisjonen og beskriver byens beliggenhet mellom skoger og fjord: “Det er vår egen by! Så fast og trygt du hviler i dine åsers ly. Snart høyt og blått, snart tåkegrått. Og det er Storting, det er slott og gamle Akershus i fjordens bølgebrus.”

Gjennomgangstemaet i bysangene, som i nasjonalsangene, er altså naturen. Byen blir beskrevet som noe som blir omkranset og beskyttet av naturen, byen “hviler i naturens skjød”. Hovedsak er fjell, hav og skog i byenes omgivelser. Byen som sådan, med historie, kulturliv osv. spiller en underordnet rolle selv i bysangene. Det er langt fra de norske “naturbyer” til kontinental, internasjonal og “metropolitansk” bykultur og bymentalitet.

Byarkitektur og byplaner i Norden

Hva har så folk som er så opptatt av natur og det ikke-urbane bidratt med når det gjelder bykultur, byarkitektur og byorganisering? Jeg er blitt spurt om å si noe om nordiske byers arkitektur i dette århundret sett utenfra, med utlendingers øyne og har valgt å tolke dette slik: Har de nordiske byers arkitektur og planlegging markert seg på en slik måte at det finnes omtalt i internasjonale fagbøker og -tidsskrifter?

Å dømme etter spalteplassen i en rekke autoritative verk om byplanlegging og byorganisering i sin alminnelighet, er den nordiske by ikke særlig interessant. Fra tidligere århundrer blir riktignok Stockholm, København og et par andre byer av og til nevnt i forbindelse med store anlegg av byer eller deler av byer. Det gjelder f.eks. Christian IV's byer i Norge på 1600-tallet, Fredrikstaden i København fra 1700-tallet og Engels Stortorget i Helsinki fra 1800-tallet, men stor plass har de ikke i denne litteraturen. Det finnes imidlertid ett unntak til dette, og det er fra vårt eget århundre. Det kommer jeg tilbake til nedenfor.

Enkeltbygninger derimot, som er reist i nordiske byer på 1900-tallet, forekommer relativt ofte både i internasjonale arkitekturtidsskrifter og i arkitekturhistoriske verk. Jeg skal nevne et par av dem etterhvert.

Verdensutstillingen 1900

En god kilde til hvordan nordisk kunst, arkitektur og formgivning ble oppfattet internasjonalt, er anmeldelser og omtaler i forbindelse med disse landenes presentasjoner på store, internasjonale utstillinger. Verdensutstilling i Paris, år 1900, "Århundrets utstilling" som den ble kalt, er en av de største utstillinger noensinne, både i utstrekning og i publikumstilstrømming. Nesten 50 millioner besøkende ble registrert løpet av de sommermånedene den varte. Målsetting med dette ambisiøse foretaket, var å vise det tilbakelagte århundres nyvinninger og samtidig være fremskrittrettet og peke mot det kommende århundrets utfordringer og muligheter. Det var viktig, ifølge den offisielle invitasjonen, at de deltakende nasjoner innen de forskjellige fagområder kunne vise til nyheter og en "moderne" instilling. Denne utstillingen blir ofte sett som gjennombruddet, noen sier kulminasjonspunktet for den nye stilen innen arkitektur og design, Art-nouveau eller Jugend-stilen.¹

De nordiske land, Danmark, Finland, Norge og Sverige gjorde seg bemerket i mye større grad enn på tidligere, internasjonale utstillinger. Den nordiske deltakelsen i Paris 1900 var opptakten til det bildet som etterhvert dannet seg av hva som var det karakteristiske for nordisk arkitektur og design.

Mye positiv omtale ble det nordiske til del i utenlandske aviser og fagtidsskrifter. Ikke minst fikk disse landenes særpregede, arkitekttegnede utstillingspaviljonger mye spalteplass, både i tekst og bilder. Gjennomgående i omtalene var at det nordiske formspråket virket forfriskende og moderne. Det ble sett som et alternativ til en stivnet klassisisme og uttværede stilimitasjoner. Men samtidig som det virket nytt og moderne, var nordisk arkitektur og design, både form- og fargemessig, forankret i folkelig kultur, ble det hevdet nesten unisont i omtaler og

---

¹ Phillip Jullian kaller sin bok om utstillingen for *The Triumph of Art Nouveau*, Stephan Tschudi Madsen hevder noe lignende (*Art Nouveau* 1967), mens Paul Greenhalgh mener at den nye stilen enda ikke hadde nådd sitt toppunkt i 1900. (*Ephemeral Vistas* 1988)

anmeldelser. Med folkelig kultur mentes bygdekultur, ikke minst bondehus, stabbur og middelalderske stavkirker.

Men det som er mest typisk i omtalene og som går igjen nesten uten unntak, er at arkitektur, kunst og håndverksprodukter viste at de nordiske folk var nært knyttet til naturen og at denne naturnærheten var en forutsetning for den nordiske skaperevne. Her kan jeg bare nevne noen karakteristiske eksempler:

Det engelske *The Studio* skrev om svenskenes paviljong at den var typisk for en arkitekturtype som “var utviklet i de vidstrakte og melankolske, nordlige skogområder”² Og norsk kunst, arkitektur og formgivning ble karakterisert som “preget av fjellandets saga-verden”.³ Et tysk tidsskrift så den norske paviljongen som influert av bygdekulturen og de dype fjorder. Bygningen, med sine tak over tak og luftige balkonger var, står det “som fjellandets selv, hvor den norske familien i kveldingen kunne sitte og skue ut over landets fjorder”.⁴ Den danske paviljongen ble derimot av de fleste oppfattet som mindre eksotisk og fremmedartet enn de øvrige nordiske lands paviljonger. Flere tyskspråklige anmeldere mente at det danske huset ga inntrykk av “nordischer Hauslichkeit” og “einfacher Bürgerlichkeit”.

Ikke bare det formmessige, men også fargebruken i arkitektur og kunstindustrielle gjenstander ble gjerne oppfattet som utslag av den nordiske naturnærheten. Anmelderen i *Gazette des Beaux Arts* mente at sans for polykromi var noe som var nedlagt i de nordiske folk:

De som har opplevd de norske fjorder en sommerkveld hvor vann og landskap skifter i intense blå og rosa fargetoner vil skjønne at det nordiske fargesyn må være inspirert av naturen selv.⁵

Men det folk som i sterkeste grad ble karakterisert som naturnært og rustikt, var utvilsomt det finske. Kristin Smeds skriver i sin bok om Finn-

---

² *The Studio* 1900, nr.3 s.194.

³ Samme sted.

⁴ *Innen-Dekoration* 1900, sept. s.147.

⁵ *Gazette des beaux Arts. Exposition Universelle de 1900*. Paris 1900.

land på de store utstillinger at til tross for at finske arrangører anstrenget seg for å gi det motsatte inntrykk, ble finnene stadig karakterisert som et naturfolk, et folk med “sterk kjærlighet til sin natur”, og at denne naturnærheten viste seg i alt de laget. Det var nesten umulig å bli kvitt stempelet som naturfolk med uløselige bånd til den dystre og melankolske skogsnaturen.⁶

Man skal lete lenge i anmeldelser og omtaler av nordisk arkitektur i denne perioden etter noe som viser til noe urbant eller bykultur i Norden. Det som fascinerte utlendingene var nettopp det uraffinerte, opprinnelige og ekte i det nordiske formspråket. Det ble sett som et alternativ til en utvannet og overlevd klassisk kultur. Det nordiske ga løfter for fremtiden. Som The Studios anmelder skriver avslutningsvis i sin artikkel:

In conclusion it may be said that in these remote countries a powerful art movement is facing its way into the general art development of Europe, and that it will undoubtedly ere long claim greater public attention.⁷

Og en tysk anmelder tok enda kraftigere i: “Die nordischen Barbaren rücken vor. Ihnen werden die nächsten Jahrhunderte gehören”.⁸ (De nordiske barbarer rykker frem. De neste hundreårene tilhører dem). Barbarisk ble ofte brukt om de nordiske land. Det var i denne sammenheng ikke odiøst, men ment som et positivt adjektiv.

Omtaler forøvrig på begynnelsen av 1900-tallet

Gjennom de første ti-år av vårt århundre ble nordisk kunst, arkitektur og design ofte vist i utenlandske tidsskrifter og bøker. De fleste omtaler var meget rosende og velvillige og det som gikk igjen, nesten til kjed-

---

⁶ Kristin Smeds og MacKeith, Peter, *The Finland Pavillions*. Helsingfors 1992.

⁷ *The Studio* 1900, nr.3 s.199.

⁸ Max Osborne i *Innendekoration* juli 1900 s.106.

sommelighet, var utlandets begeistring for skandinavenes forankring i “det enkle, det folkelige, naturnære og hjemlige”. Det var det landlige og anti-urbane i den nordiske kulturen som fanget oppmerksomheten. Fortsatt var det lite i anmeldernes beskrivelser som ga assosiasjoner til bykultur og byliv. Tvertimot ble de nordiske landene fremhevet fordi der fantes “lykkelig avstengthet og stillhet”.

Særlig tyske skribenter var begeistret for de nordiske lands, særlig Norges og Finnlands, fjernhet fra de industrialiserte lands travle og hektiske liv.

Stockholms stadshus

Skal man trekke frem ett eksempel på nordisk byarkitektur som fikk internasjonal anerkjennelse i de første ti-år av 1900-tallet, er valget lett. Det må bli Ragnar Østbergs Stockholms stadshus bygget mellom 1909-1923. Bygningen regnes for å være et av den moderne arkitekturs hovedverk og vakte kolossal oppmerksomhet i samtiden, ikke minst i utlandet. Stadshuset er i nasjonalromantisk stil med utsmykning og detaljer preget av middelalder, men likevel, ble det stadig gjentatt i omtalene, “med stor forståelse for det moderne livs” krav. I ettertid er det litt vanskelig å forstå at bygningen ble sett som moderne. Men inntrykket må ha vært basert på harmoniske proporsjoner og integrerte detaljer. Selv om her er mye ornamentikk, noe som etterhvert ble forlatt i den nye, modernistiske eller funksjonalistiske, stilen, er den ikke så påtrengende som f.eks. i dragestilsornamentikken fra århundreskiftet.

Stadshuset til Østberg ble publisert i tekst og bilder i alle ledende utenlandske kunst- og arkitekturtidsskrifter med nesten ekstatisk begeistring. Anmelderen i det viktigste engelske arkitekturtidsskriftet *Architectural Association Journal* satte den svenske arkitekten på linje med verdenshistoriens største genier som Michelangelo, Shakespeare og Beethoven.⁹ Østbergs monumentale byggverk bidro i sterk grad til at svensk arkitektur og kunsthåndverk fikk ry for særdeles høy kvalitet

---

⁹ Manning Robertson i *A.A. Journal* desember 1925, s.124.

både når det gjaldt utførelse og form.

Den nasjonalromantiske stilen finner vi også i de andre nordiske land, men utover i tyve-årene ble en form for klassisisme populær, den såkalte 20-talls klassisismen, i ettertid ofte kalt for *Nordic Classicism*. Arkitekturhistorikeren Kenneth Frampton er blant dem som i den senere tid har trukket frem den nordiske spesialiteten med å forene nasjonale, folkelige tradisjoner og internasjonale klassiske. Han kaller det for “classical vernacular”.¹⁰ Mange andre har også vist interesse for den nordiske 20-talls-klassisismen. Grekeren Demetri Porphyrios kaller den for “doricist sensibility”¹¹

Konserthuset og folkebiblioteket i Stockholm, og Riksdagshuset i Helsinki er eksempler på nordiske by-bygninger som vakte stor oppmerksomhet i utlandet. Særlig svensk arkitektur og design fra denne tiden vakte begeistring. Det var noe solid, kultivert og trygt over det svenske, passelig moderne og passelig tradisjonelt uten overdrivelser i noen retning. I sin tur gled denne stilen over i det som med forskjellige navn kalles “funksjonalismen”, “ny saklighet”, “den internasjonale stilen” eller rett og slett “modernisme”.

Stockholmsutstillingen 1930

Men den begivenhet som virkelig satte Sverige, og Norden på kartet som eksponent for en moderne, internasjonal arkitektur, var Stockholmsutstillingen 1930. Dette arrangementet markerte på flere måter et vannskille i svensk og nordisk arkitekturhistorie. Stockholmsutstillingen er blitt kalt funksjonalismens gjennombrudd i Skandinavia. Og funksjonalismen var en stil tilpasset et moderne byliv. På Djurgården, et parkområde midt i Stockholm, ble det, etter mønster av de store verdensutstillinger reist en rekke midlertidige bygninger av stål, glass og andre moderne bygningsmaterialer. Det var utstillingspaviljonger for in-

---

¹⁰ Frampton 1992 s.202.

¹¹ Porphyrios, Demetri, ‘Scandinavian Doricism’. *Architectural Design Bd.52* 1982 s.23-25.

dustri- og håndverksprodukter, kunsthall, fine restauranter og enklere serveringsteder, kino og danseetablisser, planetarium og akvarium etc., kort sagt noe for enhver smak.

Utstillingen kom til etter initiativ fra Svenska Slöjdföreningen under sin leder, kunsthistorikeren Gregor Paulsson, en foregangsmann for de nye retninger i arkitektur og design og en varm forsvarer av organisert byplanlegging. Han ble senere, som mange andre skandinaver, sterkt influert av Lewis Mumford og hans oppfatninger av byer og bykultur. Mens Paulsson var administrator, var den unge Gunnar Asplund utstillingens hovedarkitekt med en stab av unge og entusiastiske arkitekter bak seg. Flere av dem kom senere til å spille viktige roller i svensk arkitektur og byplanlegging.

Utstillingen vakte enorm oppmerksomhet og arkitekter fra hele den vestlige verden valfartet til Stockholm for å se denne manifestasjonen av moderne arkitektur.

Aller størst oppmerksomhet vakte boligavdelingen. I tråd med den internasjonale interesse for boligsaken på denne tiden, var det her bygget tyve mønsterboliger, flest for de såkalt lavere klasser. Hensikten var å vise at moderne materialer kombinert med masseproduksjon ga muligheter for gode og rimelige boliger og innredninger for folk flest. Det hele var som en velregissert markedsføring av den nye stilen sammen med den nye, saklige, demokratiske og moderne livsformen. Og fordi arkitekter og planleggere bak Stockholmsutstillingen hørte til på den politiske venstrefløy, ble “moderne livsform” her i sterk grad knyttet til sosialisme og sosialdemokrati.

Stockholmsutstillingen fikk mye oppmerksomhet, både i inn- og utland. Stort sett var det begeistring og ros, men utstillingen ble også gjenstand for kritikk og debatt både i planleggingsfasen, under utstillingen og i ettertid.

De ikke-nordiske reaksjonene kan, som de innenlandske og nordiske, deles i to kategorier. På den ene siden sto de som var begeistret og ga sin fulle tilslutning både til den nye stilen og til den nye sakkighetens prinsipper slik de ble presentert på utstillingen. For dem ga dette løfter om en ny, strålende æra. Anmelderen i det engelske *Architectural Review* var overstrømmende. Han var glad for at Sverige ikke hadde valgt å hvi-

le på sine laurbær, men hadde valgt å skue fremover "...and let the old Viking urge for discovery lead her forth to exploration of the uncharted currents of the Modernist maelström".¹² I den andre leiren var de skuffede, kritiske og skeptiske, de som beklaget at svenskene hadde forlatt sin tidligere posisjon som forvaltere av en moderat, klassisk preget modernisme med røtter i nasjonal tradisjon. De hevdet at det de ble presentert på Stockholmsutstillingen var til forveksling lik den mekanistiske og en upersonlige internasjonal modernismen som man så andre steder i Europa, f.eks. ved Bauhaus.

Stockholmsutstillingens radikale formspråk viste seg å være et bluff. Ganske snart fant svensk arkitektur og design tilbake til det som ble oppfattet som en varmere og mer menneskelig form for behersket modernisme. I tidsskriftet til *Royal Institute of British Architects* for 1939 står det om svensk arkitektur at det er en arkitektur "...of an informed and cultural democracy"¹³ Og hjemvendt fra en studiereise til Sverige skriver medarbeideren i et annet engelsk arkitekturtidsskrift at det har vært hans livs største opplevelse "It was my first and only experience of civilisation"¹⁴ (!) Sivilisert var forøvrig et adjektiv som fra 20-årene og opp til 50-årene gikk igjen i omtaler av det svenske. G.E. Kidder-Smith sier f.eks. i sin bok *Sweden builds* fra 1950: "The one and only adjective appropriate to describe Swedish architecture...is CIVILIZED."¹⁵ Han tar imidlertid også sine forbehold: "...it is difficult to imagine their architecture in a non-socialistic society".¹⁶

Alvar Aalto

Den aller best internasjonalt kjente nordiske arkitekt og designer er nok finnen Alvar Aalto. Både i sin arkitektur og design anvendte Aalto na-

---

¹² Morton Shand, i *Architectural Review* 1930, august s.68.

¹³ *RIBA Journal* 1939 januar s.217.

¹⁴ *Architectural Design and Construction* 1938 november s.420.

¹⁵ Smith 1957, s.18.

¹⁶ Samme sted.

turmateriale og myke, organiske former og ble dermed oppfattet som et nordisk alternativ til den internasjonale, mer maskinmessige og "harde" modernisme. Av den grunn er Aalto blitt kalt en "humanistisk" arkitekt og designer. I stor utstrekning utnytter han de lyse, nordiske treslagene som bjerk og furu. Selv om Aalto var internasjonalt kjent i arkitektkretser allerede fra begynnelsen av 1930-årene, slo han først definitivt igjennom med den finske paviljongen på verdensutstillingen i Paris i 1937. Typisk nok var hans motto for utstillingen, "Le Bois est en marche", skogen er på fremmarsj. Her spiller han bevisst på inntrykket av Finland som de store skogers land. Aaltos bygninger er alltid harmonisk tilpasset omgivelsene, i stor utstrekning er husene hans bygd på naturtomter, f.eks. den ofte avbildete Villa Mairea. Alvar Aalto er vel den enkeltperson som i sterke grad har bidratt til bildet av nordisk design som moderne og samtidig naturnært og på mange måter anti-urbant.

Ill.: Stadshuset i Stockholm [Ark. Ragnar Østberg, 1909-23]

Fra: Steen Eiler Rasmussen, *Nordische Baukunst*, Kbh. 1939

Nordiske drabant-byer

På ett punkt har Norden virkelig gjort seg internasjonalt bemerket innen byplanlegging. Det gjelder utbyggingen av såkalte drabantbyer i ti-årene etter siste verdenskrig. Ideen til slik bebyggelse stammer ikke fra Norden, men fra Mellom-Europa, særlig Tyskland, og England i mellomkrigstiden. Særlig kjent er de såkalte *Siedlungen* i Tyskland og *Satelite towns* i England. Arkitekter i både i Europa og Amerika engasjerte seg meget sterkt i arbeidet for å bygge gode boliger for *Existenz-minimum*. Nasjonale og internasjonale arkitektorganisasjoner tok dette opp som hovedsak og mange av de mest kjente arkitektene, som Le Corbusier, Walter Gropius, Mies v. Der Rohe og J.J.P. Oud engasjerte seg i dette arbeidet. Den nordiske løsningen ble allikevel ansett som mer vellykket enn andre lands. Det skyldes forskjellige forhold. Først, det åpenbare at anleggene tross alt var i mindre og mer overkommelig målestokk enn f.eks. de engelske satelite-towns. Dernest, og kanskje viktigere, var den nordiske sosial-demokratiske modellen. Staten subsidierte boligene for alle, det ble ikke differensiert mellom sosial-klienter og andre. Dermed unngikk man ghettoer for de fattigste, noe som ofte var tilfellet i offentlig subsidierte boligområder i mange andre land. I Norden utviklet man også et vel-fungerende ko-operativt system med betaling av innskudd, oftest basert på billige lån, og beboerne ble selv medeier av boligen. Utviklingen av det såkalte boligsamvirke er en viktig nøkkel til den nordiske suk-

sessen.

Som så ofte, var det Sverige som førte an og først satte igang drabantby-utbyggingen ledet av Stockholms byplansjef, arkitekten Sven Markelius. Karakteristisk nok hadde han i sin tid tilhørt arkitektkollektivet bak Stockholmsutstillingen. Markelius var også hovedmannen bak Stockholms epokegjørende generalplan 1945-52 og han har en stor del av æren, eller skylden, for det store rivningsprosjektet og påfølgende nybygging av høgblokker rundt Høtorvet i Stockholm, et anlegg som høstet mye kritikk i samtiden og ikke minst i ettertid er blitt betraktet nærmest som en skandale.

En heldigere hånd hadde Markelius med drabantbyene. Et viktig trekk ved utbyggingen av Stockholms drabantbyer var en fremtidsrettet plan for kommunikasjon basert på et velfungerende system av undergrunnsbaner. Markelius var meget bevisst på at de nye byene ikke måtte være avhengige av privatbiler. De mest kjente svenske drabantbyer er Vällingby og Farsta fra 1950-årene og Skärholmen fra ti-året etter. Disse byene ble gjenstand for stor beundring i utlandet. De ble stadig gjengitt i internasjonale arkitekturtidsskrifter og utenlandske, særlig engelske og amerikanske, arkitekter og sosiologer valfartet til Sverige for å studere de nye byanleggene. De var imponert over hvordan alt fungerte: sentre med alle slags service-institusjoner lett tilgjengelig, butikker, skoler og barnehager, lekeplasser, sportsanlegg, tunnelbaner med kunstnerisk utsmykning av stasjonene, lettstelte og trivelige leiligheter. Besøkende arkitekter og sosiologer var overbegeistret over det de mente var et ideelt bysammfunn. En amerikansk spørreundersøkelse blant beboerne i Vällingby 1977 viste også at folk var meget fornøyde med å bo der. Likevel svarte mesteparten at dersom de kunne velge, ville de heller bo i egen villa. De amerikanske sosiologene var overbeviste om at et slikt svar måtte basere seg på en feil ved spørreskjemaet.¹⁷

Også i Finland og Norge var det en storstilt utbygging av drabantbyer i 1950- og -60-årene. Mest kjent er Tapiola i Finland og Lambertseter i Norge. Danmark valgte stort sett et annet utbyggingsmønster. Både i Finland og Norge ble det bygget etter den svenske modellen

---

¹⁷ Undersøkelsen referert i Peter Hall, *Cities of tomorrow* s.310f.

selv om det ingen steder i disse landene ble bygget med så stor teknokratisk konsekvens som i Sverige. Arkitektene som var engasjert i planlegging og utforming av de nordiske drabantbyer i etterkrigstiden var for en stor del rekruttert blant mellomkrigstidens aktive venstre-radikalere. Det var nært samarbeid mellom de nordiske land både på det politiske plan når det gjaldt lovgivning etc. og på det praktiske plan mellom planleggere og arkitekter. De nordiske reguleringsplaner og drabantbyutbygging var i høyeste grad avhengig av den sosial-demokratiske velferdsmodellen med høy grad av statlig inngripen.

Ill.: Boliger i Kortedala, Göteborg [Ark. Brolid & Wallander, 1957]. Fra:
Svenske Arkitekters Riksförbund, *New Architecture in Sweden*, London
1991.

Ill.: Hässelby Strand, Stockholm [Ark. Curman & Gunnartz, 1957]. Fra:
Svenske Arkitekters Riksförbund, *New Architecture in Sweden*, London
1991.

Drabantbyer - antibyer

Men drabantbyene var ikke egentlig det som vi vanligvis oppfatter under begrepet by. Selv om de hadde et godt utbygget service-system, var og ble de forsteder. De var også basert på en nærmest anti-urbanistisk ideologi. Poenget var at folk skulle flyttes ut av de gamle bykjernene til land-

lige, naturnære omgivelser. Byer som konglomerater av arbeidsplasser, forretninger, kulturinstitusjoner og forlystelseliv ble sett som uegnet for beboelse. I byene var det trafikk, skitt, støy, kriminalitet og alt som ondt var, ble det hevdet. Det var usunt både fysisk og moralsk å vokse opp i en by. De gamle byer hadde spilt falitt. Mye bedre var det å flytte familiene til hygieniske og vel planlagte områder i byens utkanter hvor det var frisk luft og lett atkomst til naturen, og å reservere bykjernen for forretninger, forvaltning og administrasjon. Slik sett passet drabant-by-systemet til den vanlige og hevdvundne nordiske forestillingen om det gode liv.

Disse ideologiene fikk vind i seilene gjennom skriftene til den amerikanske sosiologen og kritikeren Lewis Mumford. Mumford var nærmest det vi kan kalle by-pessimist. Særlig boken *Culture of Cities*¹⁸ fikk stor innflytelse i Norden. Etter sigende mer enn noe annet sted. Ifølge Thomas Hall, professor i arkitekturhistorie ved universitetet i Stockholm, ble denne boken “something of a cult-book for a whole generation of Nordic planners”.¹⁹

Antagelig er den velfungerende drabant-by i naturnære omgivelser det som kommer nærmest forestillingen om den typisk nordiske by. På mange måter er dette et paradoks fordi drabantbyene egentlig er anti-byer.

Scandinavian Design og moderne by-kultur

Men her vil jeg se problemet fra en noe annen vinkel. Det er ikke til å komme forbi at det typiske for Norden og nordisk mentalitet er det naturnære, nærmest anti-urbane, basert på folkelig, i betydning landsens, kultur. Men nettopp med dette utgangspunktet har Norden faktisk gitt bidrag til moderne bykultur. Jeg tenker her på fenomenet *Scandinavian*

---

¹⁸ London 1938. Oversatt til svensk 1942, og på nytt i 1972 med innledning av Gregor Paulsson.

¹⁹ Thomas Hall 1991, s. 251.

Design fra 1950- og -60-årene. Scandinavian design ble populært blant den urbane middelklasse, særlig i storbyene London, Paris, New York. Begrepet sto for enkel funksjonalitet, bruksgjenstander utformet i naturmaterialer basert på folkelige tradisjoner. Skandinaviske “hverdagsvarer” var basert på enkel livsførsel og enkel selskapelighet, en måte å ordne hverdagen på som passet for moderne, travle og stressede storbymennesker. Scandinavian Design ble sett som utslag av “det moderne” samtidig som det var rotfestet i gammel kultur. Det var folkelig uten å være vulgært, sosialdemokratisk uten å være sosialistisk. Scandinavian design “konseptet” passet for det dannede, intellektuelle og litt radikale by-borgerskap. Antagelig er 1950- og 60-tallets Scandinavian design det viktigste Norden har bidratt med i utformingen av en internasjonal storbykultur.

Literatur:

- Bacon, Edmund N. *Design of Cities*. London 1967
- Frampton, Kenneth. *Modern Architecture*. London 1992 (1980)
- Glambek, Ingeborg. *Sett utenfra. "Det nordiske" i arkitektur og design*. København 1997
- Hall, Peter. *Cities of Tomorrow*. Oxford & Cambr. Mass. 1991 (1988)
- Hall, Thomas (ed.). *Planning and Urban Growth in the Nordic Countries*. London m.fl. 1991
- Kostof, Spiro. *The City assembled*. London 1992
- Mumford, Lewis. *Culture of Cities*. London 1938
- Stadskultur*. Stockholm 1942. (og Stockholm 1972, Innledning av Gregor Paulsson)
- The City in History*. N.Y. 1961
- Myhre, Jan Eivind. "The Nordic Countries". In: Rodger Richard (ed.) *European Urban History*. N.Y. 1993, s.170-190.
- Nikula, Riita. "Housing Policy and the Urban Environment - Programme and Reality". In: *Heroism and the Everyday. Building Finland in the 1950's*. Museum of Finnish Architecture. Helsingfors 1994, s.217-222
- Norberg-Schultz, Christian. *Nattlandene*, Oslo 1993
- Rudberg, Eva. *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden*. Svenska Turistföreningen. Stockholm 1992
- Smith, G.E. Kidder. *Sweden builds*. N.Y. 1957 (1950)